

temes-1)

CARLOS LARRINAGA. Universidad de Granada. Investigador principal del proyecto *El turismo durante la Guerra civil y el primer franquismo, 1936-1959* (HAR2017-82679-C2-1-P)

ESPANYA COM A DESTINACIÓ TURÍSTICA I ELS ORÍGENS DEL TURISME DE MASSES

Antecedents previs a la Guerra Civil

Espanya esdevingué una potència turística durant el franquisme. En especial, a partir dels anys seixanta. Ara bé, com a mínim des de mitjans del segle XIX ja podem parlar d'activitat turística. Vol dir que hi havia un conjunt d'infraestructures (comunicacions, allotjaments, subministraments, entreteniment, etc.) amb vista a un mercat limitat, però amb influències locals importants. Es tractava, és clar, d'una clientela amb temps lliure i prou recursos econòmics per poder estiuajar. Era clarament un turisme d'elit, centrat inicialment en el termalisme, bé que no únicament, ja que vers la fi de la centúria el turisme de platja guanyà adeptes. Feia temps que els higienistes recomanaven prendre les aigües (minerals o marines) i les minories adinerades es podien permetre llargues estades als diversos balnearis existents, especialment els de la costa cantàbrica i del Pirineu, de climatologia més benigna, amb estius més temperats. Igualment passava pel que feia als banys de

mar i a la valoració de les platges del Cantàbric, sobretot Sant Sebastià i Santander, ciutats a les quals les estades de la família reial atorgaren un to de distinció especial, com Biarritz a França o Brighton al Regne Unit. No oblidem que la presència dels reis implicava alhora la de cortesans, diplomàtics, aristòcrates, grans empresaris, etc. Paral·lelament, persistien també banys més populars, a voltes vinculats a tradicions ben arrelades, tant al litoral mediterrani com en altres indrets de la Península.

Val a dir que aquest turisme d'elit era sobretot un turisme interior i que l'arribada de visitants estrangers va ser molt limitada per motius diversos. Cal recordar, d'antuvi, que Espanya havia restat al marge del Grand Tour, el viatge d'estudis i d'aprenentatge que els joves britànics i del nord d'Europa feien a Itàlia a l'edat moderna. La immensa majoria ni tan sols s'acostaren al Pirineu. Segonament, molts aventurers veien Espanya com un país exòtic, un poc perillós i on, no

Sant Sebastià el primer terç del segle XX. Font: GipuzkoaKultura DMD050208

cal dir-ho, les comunicacions i l'allotjament, o fins i tot la cuina, tenien molt marge de millora. Molts d'aquests comentaris, certament, eren tòpics que de fet no s'adeien amb les diverses realitats del país, però influïren molt en els visitants i turistes posteriors. En tercer lloc, i molt vinculat amb el que acabem de dir, la manca d'informació sobre les bondats del país va fer d'Espanya un estat endarrerit en matèria turística el primer terç del segle XX. Ho van fer palès intel·lectuals de l'època (Amengual, per exemple) o professionals del sector, que atribuïen al desconeixement de la realitat del país per part dels potencials turistes estrangers el poc interès que mostraven per visitar-lo. De fet, des de primeries de segle hom va dur a terme esforços constants per canviar-ne la imatge i per atraure més visitants de fora.

Tot plegat no fou debades i a partir de 1900 es configura un primer sistema turístic amb variants territorials. Durant el primer terç del segle XX es van conformant efectivament unes destinacions i uns productes, un mercat, determinats agents (els turistes mateixos o consumidors, associacions de turisme actiu i turisme receptiu, l'administració i les empreses privades) i una organització turística. Així, per més que Espanya ocupés una posició ressegada en el panorama turístic internacional, sobretot en comparació amb països propers com França o Itàlia, el cert és que fins a la Guerra Civil de 1936 hom havia posat les bases del que considerem el turisme modern, entès com una indústria que calia fomentar. Durant les primeres dècades de segle es configurà, doncs, una indústria dedicada al turisme a partir de negocis com l'hostaleria, la restauració, les agències de viatge, les companyies de transports o algunes empreses urbanitzadores, les quals tingueren un paper important en la creació d'espais o allotjaments turístics.

En aquest període Espanya encara no es pot considerar un país turístic, en el sentit que rebí un gran nombre d'estrangers i la balança turística tingui superàvit. Per contra, cal conceptuar-lo com un país turista, ja que genera un flux molt considerable de turistes vers l'estranger i té una balança turística deficitària. Tot i això, a banda d'aquesta qualificació, sí que podem concloure que era un país de turisme, pel fet que el turisme com a pràctica social i activitat econòmica hi va anar adquirint pes de mica en mica. Precisament és els anys vint i trenta quan més grups socials s'incorporen a la pràctica turística. El turisme va deixar de ser una activitat exclusiva d'una minoria adinerada per esdevenir un fenomen cada cop més estès entre les classes mitjanes. Hom pot veure-ho perfectament en l'oferta hotelera, en què el pes dels allotjaments orientats a aquest sector de la població va créixer i contribuï a l'enfortiment del sistema turístic, que els anys trenta ja disposava d'un cert múscul. Tot i que els fluxos encara eren sobretot domèstics, els turistes estrangers representaven probablement entre el 10 % i el 17 % del total. Aquesta fortalesa del sistema va permetre que la

Guerra Civil no aconseguís destruir-lo, tot i l'impacte tan negatiu que hi va tenir. Val a dir que la reconstrucció es va iniciar ja en els mateixos anys de la guerra, si més no a la zona controlada pel bàndol franquista.

El turisme a l'Espanya del primer franquisme

A l'Espanya franquista, ben aviat es començà d'alçar un nou entramat institucional que serví de base per a la construcció del «Nuevo Estado» un cop acabada la guerra. Pel que fa al turisme, una llei del 30 de gener de 1938 creà el Servicio Nacional del Turismo (SNT), dependent del Ministerio del

Propaganda de la Dirección General del Turismo, 1940. Font: 40-28, Col·lecció del Centro de Documentación Turística de España. Instituto de Turismo de España, www.tourspain.es

temes-1)

Interior, Prensa y Propaganda. Val la pena tenir present aquesta denominació. La llei posterior de 29 de desembre de 1938 establí la fusió dels ministeris d'Interior i d'Orden Público en un de nou, el Ministerio de Gobernación, del qual passava a dependre l'SNT. Com a cap d'aquest organisme trobem Luis A. Bolín Bidwell, un periodista i franquista de primera hora que tingué un paper determinant en matèria turística fins a inicis dels cinquanta. Acabat el conflicte, la Ley de la Jefatura del Estado de 8 d'agost de 1939 va assignar a Franco el poder executiu absolut i el consell de ministres esdevingué un òrgan consultiu. Doncs bé, en aquesta disposició legal canvià la denominació de «Servicios Nacionales» per la de «Direcciones Generales», i així l'SNT es transformà en Dirección General del Turismo (DGT), amb Bolín al capdavant i encara dependent de governació. Uns anys més tard, el 19 de juliol de 1951, per decret de la presidència del govern, es creà el Ministerio de Información y Turismo, que va suposar atorgar un relleu i una visibilitat més grans al turisme, sector imprescindible per a l'economia espanyola per la captació de divises que suposava. Inicialment, Bolín continuà encapçalant la DGT però el juny de 1952 el va substituir Mariano Urzáiz.

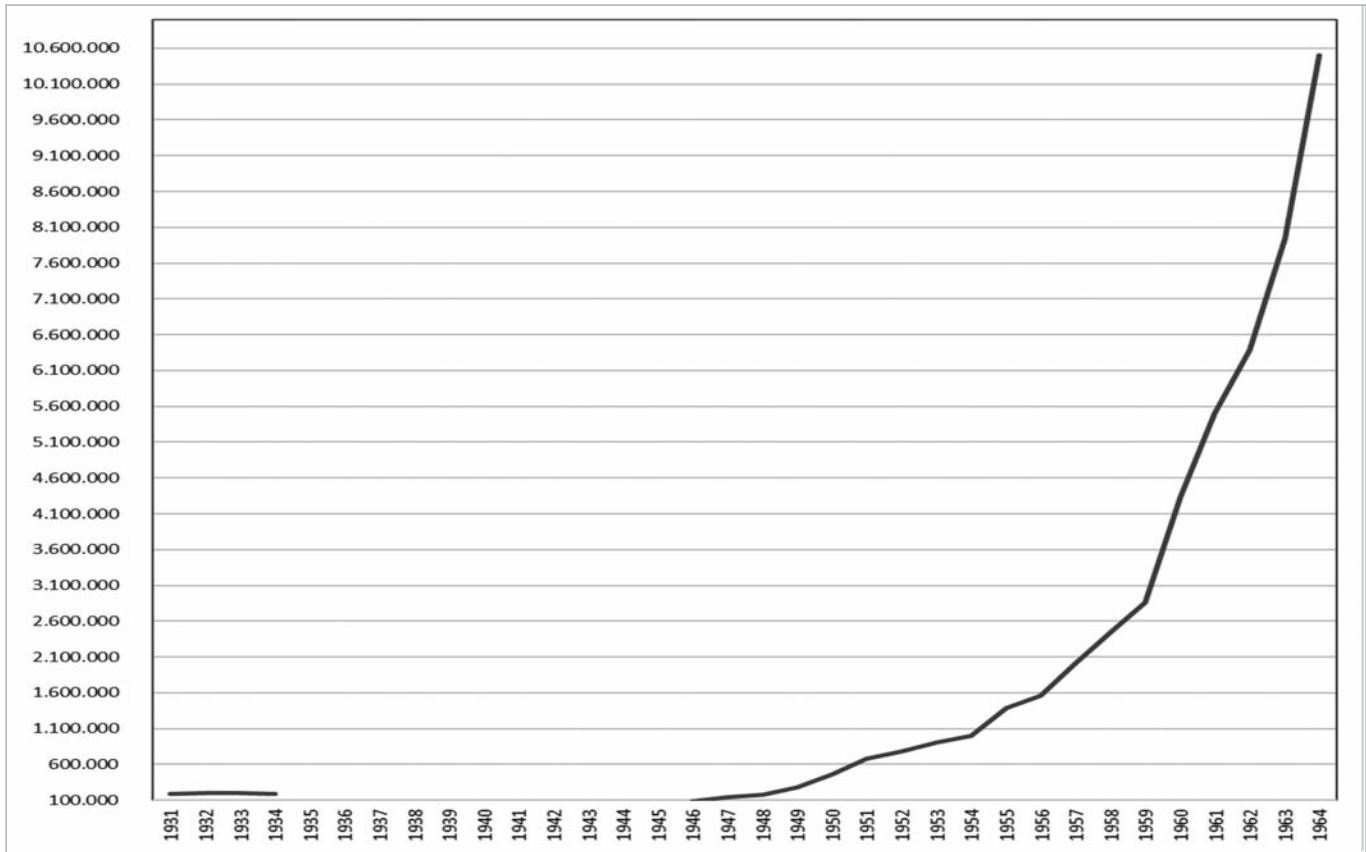
Les institucions hi eren, però faltaven els turistes. Bolín creia que, acabada la guerra, Espanya estaria en disposició de rebre visitants estrangers i de recuperar com a mínim el flux perdut dels anys trenta. L'inici de la Segona Guerra Mundial, però, va desballestar aquells plans. El turisme internacional cap a Espanya pràcticament va desaparèixer. Únicament va persistir una certa activitat turística domèstica, la dels pocs que, en uns anys tan difícils, es podien permetre el luxe de fer vacances a Sant Sebastià (lloc d'estiu de Franco), la Costa Brava, Màlaga o Mallorca. Novament un turisme minoritari, en un país on els subministraments eren escassos, la gasolina restringida i els mitjans de transport molt millorables, i on els controls de moviments representaven un evident obstacle addicional a la lliure circulació de turistes. A més, en acabar la Segona Guerra Mundial, Espanya, pel fet de ser una dictadura, restà al marge dels grans acords internacionals (conferència de San Francisco i creació de l'ONU, per exemple), una situació que no es veié temperada fins a la fi dels anys quaranta amb l'esclat de la guerra freda entre el bloc comunista i el capitalista.

En aquest nou context, i des del punt de vista del producte, Espanya tenia un avantatge climàtic i topogràfic que no va trigar gaire a valorar-se: el sol i les platges càlides del Mediterrani. Val a dir que la *meridionalització* del turisme o la conquesta del Mediterrani no era un fet exclusiu de la segona meitat del segle xx. El procés s'havia produït abans, sobretot després de la Gran Guerra, quan les aigües càlides del sud d'Europa resultaven més aptes per a determinats esports aquàtics i la moda de prendre el sol i bronzear-se va començar de

guanyar auge. Amb tot, el fenomen no es va poder expandir i consolidar fins a la fi de la Segona Guerra Mundial, quan hom va apreciar les costes del Mediterrani i van créixer els fluxos vers aquestes. En va ser clau la millora de la capacitat econòmica de les llars europees i nord-americanes, ara amb prou temps i diners per fer activitat turística. Hi contribuïren també la prosperitat econòmica, l'augment de la renda, la millora dels mitjans de transport (sobretot aeri), la implantació de l'estat del benestar, la generalització de les vacances pagades i la disposició de més temps lliure.

A més, des del punt de vista polític, cal dir que hi hagué, d'entrada, una certa obertura del règim de Franco, que rebaixà les exigències a l'entrada d'estrangers, cosa que facilità l'arribada de turistes internacionals. En segon lloc, Espanya anà abandonant l'aïllament inicial, cosa que encara s'accentuà després de la renovació del govern el 1951. Ja el 1950 l'ONU anul·là les sancions imposades a Espanya el 1946 i va permetre el retorn dels ambaixadors. A més, entre 1949 i 1950 el govern dels Estats Units aprovà les primeres partides d'ajut econòmic a Espanya. El procés culminà amb dos fets d'especial importància: la firma del Concordat amb la Santa Seu el 1953 i els Pactes de Madrid del mateix any amb els Estats Units, pels quals s'instal·laren en territori espanyol quatre bases americanes a canvi d'ajut econòmic i militar. El 1955 Espanya entrà com a membre de ple dret a l'ONU i a partir d'aquell any es va anar integrant en els diversos organismes financers internacionals. Des del punt de vista econòmic, a banda de la propaganda realitzada per la Dirección General del Turismo, la clau de l'augment progressiu de turistes estrangers cal cercar-la en els preus. Les autoritats recorregueren a la contenció d'aquests per guanyar competitivitat davant d'altres països. Sota un règim dictatorial i amb una economia intervinguda, s'imposaren preus molt baixos per fer d'Espanya un mercat barat. Amb sol i platja garantits a les illes Balears, al Mediterrani i al sud peninsular, hom veié en la contenció de preus la millor manera de competir amb altres destinacions que oferien productes similars, com ara Itàlia o la França mediterrània. Així, el 8 d'agost de 1946 el consell de ministres acordà un tipus de canvi preferent per a turistes, de 16,4 pessetes per dòlar, mentre que la cotització oficial de la pesseta en dòlars va ser de 10,95 pessetes per dòlar entre 1941 i 1959. El desembre de 1948 es va fixar un nou tipus de canvi turístic especial de 25 pessetes per dòlar. Tot i això, la devaluació més espectacular va ser la de 1959: 60 pessetes per dòlar, quan el 1957 eren 42. Això va tenir un impacte immediat en l'arribada de turistes i, per tant, en el Producte Interior Brut. En concret, els ingressos per turisme exterior passaren de representar-ne el 0,1 % el 1940 al 3,0 % el 1960. Per consegüent, gràcies a l'augment progressiu de turistes estrangers, a Espanya a partir de 1950 el turisme va esdevenir una de les

Gràfic. Entrada de viatgers (estrangers amb passaport) a Espanya, 1931-1964. Font: Luis FERNÁNDEZ FÚSTER, *Historia general del turismo de masas*. Alianza, Madrid, 1991, p. 600. Elaboració pròpia.

partides principals per compensar els desequilibris de la balança comercial.

Conclusió

En el decurs de poques dècades Espanya va passar a ser una potència turística, ja que els anys cinquanta es va convertir en una de les destinacions més importants de l'Europa mediterrània. En això fou determinant el nou paradigma de sol i

platja, però també els avions de reacció, els vols xàrter i el paper dels operadors turístics internacionals que veieren en les illes Balears i en el litoral mediterrani (sobretot en la Costa Brava i la Costa del Sol) destinacions idònies per als viatgers del centre i del nord d'Europa. Va fer falta, és clar, paral·lelament, una millora econòmica dels mercats emissors, que es va produir a partir dels ajuts del Pla Marshall. Així doncs, fet i fet, fou durant el primer franquisme que Espanya s'incorporà al que hom ha anomenat la «perifèria del plaer». ■

Bibliografia bàsica

- B. CORREYERO, R. CAL, *Turismo: la mayor propaganda de Estado*. Madrid: Vision Net, 2008.
 A. MORENO, *Historia del turismo en España en el siglo xx*. Madrid: Síntesis, 2007.
 S. D. PACK, *La invasion pacífica. Los turistas y la España de Franco*. Madrid: Turner, 2009.

R. VALLEJO, «Turismo y desarrollo en España durante el franquismo, 1939-1975», *Revista de la historia de la economía y de la empresa*, 7, p. 423-452, 2013.

R. VALLEJO; C. LARRINAGA, (dir.), *Los orígenes del turismo moderno en España*, Madrid: Sílex.

Traducció al català de N. Figueras